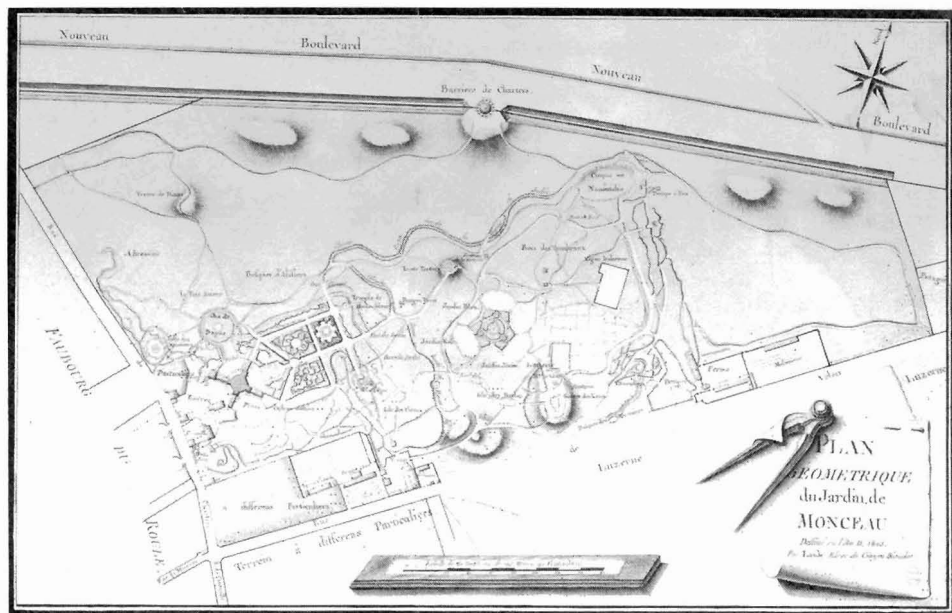

Palimpsest

Michel Foucault

Andere ruimten. De stad der heterotopieën

De grote obsessie van de negentiende eeuw is zoals bekend de geschiedenis geweest: ontwikkeling en stilstand, crisis en cyclus, accumulatie van het verleden, drukkende last der doden en dreigende afsterving van de wereld waren er de grote thema's van. In het tweede grondbeginsel van de thermodynamica trof de negentiende eeuw de kern van zijn mythologische bronnen. Daarentegen zou het huidige tijdperk eerder het tijdperk van de ruimte zijn. Wij bevinden ons in het tijdperk van het simultane, van de juxtapositie van het nabije en het verre, het naast elkaar en uit elkaar. Wij bevinden ons, geloof ik, op een moment waarop de wereld zich minder ervaart als een zich door de tijd heen ontwikkelend leven, dan als een netwerk dat punten met elkaar verbindt en de wirwar ervan doorkruist. Misschien zou men kunnen zeggen dat veel van de ideologische conflicten die de huidige polemieken voeden, zich afspelen tussen de vrome aanhangers van de tijd en de hardnekkige bewoners van de ruimte. Het structuralisme of althans wat men onder deze nogal algemene naam samenbrengt, is een poging om tussen elementen die in de tijd verspreid geweest kunnen zijn, een geheel van relaties aan te brengen

die ze voorstelt als staan ze tegenover elkaar, als zijn ze aan elkaar tegengesteld, of als implicatie van elkaar, kortom als een soort configuratie; het gaat er daarbij trouwens niet om de tijd te loochenen; het is een bepaalde manier om dat wat men de tijd en de geschiedenis noemt, te behandelen.

Niettemin moet worden opgemerkt, dat de ruimte, die heden ten dage aan de horizon van onze zorgen, onze theorie en onze systemen opduikt, geen nieuwigheid is. De ruimte zelf heeft in de westerse ervaring een geschiedenis, en het is onmogelijk aan deze fatale kruising van de tijd en de ruimte voorbij te gaan. Bij wijze van zeer grove schets van deze geschiedenis van de ruimte zou men kunnen zeggen dat de ruimte in de Middeleeuwen een hiërarchisch geheel van plaatsen was: heilige plaatsen en wereldlijke; beschermde plaatsen en open, onverdedigde plaatsen; stedelijke en landelijke plaatsen: bestemd voor het werkelijke leven van de mensen. Voor de kosmologische theorie waren er de bovennatuurlijke plaatsen, die tegenover de hemelse plaats gesteld werden; en het hemelse oord stond op zijn beurt tegenover het aardse. Er waren de plaatsen waar zich de dingen bevonden, omdat ze elders gewelddadig waren verwijderd, en de plaatsen waar de dingen hun natuurlijke plaatsing en rust vonden. Het was deze hiërarchie, deze tegenstelling, deze doorkruising van plaatsen die constitueerden wat men grofweg de middel-

eeuwse ruimte zou kunnen noemen: ruimte die begrenst.

Deze begrenzende ruimte werd door Galilei opengebroken; het werkelijke schandaal van Galilei's werk is immers niet zozeer de ontdekking, de herontdekking dat de aarde om de zon draait, maar de constituerende van een oneindige en oneindig open ruimte; zodanig dat de middeleeuwse 'plaats' er in zekere zin in was opgelost: de plaats van een ding was nog slechts een punt in zijn beweging, zoals de toestand van rust van een ding slechts zijn oneindig vertraagde beweging was. Anders gezegd: sinds Galilei, sinds de zeventiende eeuw neemt de uitgebreidheid de plaats in van de begrenzing.

Tegenwoordig vervangt de plaatsing de uitgebreidheid, die zelf weer de begrenzing had verdrongen. De plaatsing wordt gedefinieerd door de relaties van nabijheid tussen punten of elementen; formeel kunnen ze als reeksen, stambomen of rasters worden beschreven.

Anderzijds weten we hoe belangrijk het probleem van de plaatsing in de huidige techniek is: opslag van informatie of van deeltuikkomsten van berekeningen in het geheugen van een machine, circulatie van onderscheiden elementen met een toevallige output (zoals bijvoorbeeld auto's of ook geluiden op een telefoonlijn), positiebepaling van gemerkte of gecodeerde elementen in een verzameling, die ofwel toevallig ingedeeld is, dan wel eenzinnig of meerzinnig geordend is, enzovoort.

Nog concreter doet het probleem van de plaats of plaatsing zich voor in de demografie. Het gaat hier niet eenvoudigweg om de vraag, of er in de wereld genoeg plaats is voor de mensen – ook een belangrijke vraag – maar om het probleem, aan welke relaties van nabijheid, welk type opslag, circulatie, positiebepaling en ordening van menselijke elementen in een bepaalde situatie de voorkeur moet worden gegeven om een

bepaald doel te bereiken. Wij bevinden ons in een tijdperk waarin de ruimte zich aan ons voordoet in de vorm van plaatsingsrelaties.

Hoe dan ook, ik meen dat ons onbehagen vandaag de dag fundamenteel de ruimte geldt – in ieder geval heel wat meer dan de tijd. De tijd doet zich waarschijnlijk slechts voor als een van de mogelijke indeelingsmechanismen van de elementen die in de ruimte gespreid zijn.

Niettegenstaande alle technieken die haar bezetten, en het gehele netwerk van het weten, dat het mogelijk maakt haar te bepalen en te formaliseren, is de hedendaagse ruimte mogelijk nog niet geheel gedesaraliseerd (in tegenstelling waarschijnlijk tot de tijd, die in de negentiende eeuw gedesaraliseerd is). Natuurlijk heeft er zich een bepaalde theoretische desacralisering van de ruimte voltrokken (waartoe het werk van Galilei het signaal heeft gegeven), maar wij zijn misschien nog niet tot een praktische desacralisering van de ruimte gekomen. Het is niet onmogelijk dat ons leven nog wordt beheerst door een aantal tegenstellingen, waartoe men nog niet is doorgedrongen en die nog buiten het bereik van de instituties en de praktijken zijn gebleven. Het betreft hier tegenstellingen, die we als gegevenheden aanvaarden: zoals bijvoorbeeld tussen de private en de openbare ruimte, tussen de ruimte van het gezin en die van de maatschappij, tussen de culturele ruimte en die van het nut, tussen de ruimte van de vrije tijd en die van de arbeid. Al deze tegenstellingen leven nog van een heimelijke sacralisering.

Het geweldige werk van Bachelard, de beschrijvingen van de fenomenologen hebben ons geleerd, dat we niet in een homogene en lege ruimte leven, maar in een ruimte die met kwaliteiten is opgeladen en misschien ook bevolkt is met fantasma's. De ruimte van onze oorspronkelijke waarneming, de ruimte van onze dromen en die

van onze hartstochten bevatten als het ware intrinsieke kwaliteiten; zij is een lichte, etherische, doorzichtige ruimte of een donkere, rotsachtige, afgesloten ruimte; zij is een hooggelegen ruimte op de toppen of het is daarentegen een diepgelegen ruimte van de modder; het is een ruimte die kan stromen als het water, of een ruimte die vast en gestold kan zijn zoals een steen of het kristal.

Deze voor het hedendaagse denken fundamentele analyses betreffen vooral de binnenruimte. Ik zou nu graag iets willen zeggen over de buitenruimte.

De ruimte waarin wij leven, waardoor wij buiten onszelf gelokt worden, die ons leven, onze tijd en onze geschiedenis erodeert, deze ruimte die ons ondermijnt en uitholt, is zelf eveneens een heterogene ruimte. Anders gezegd: we leven niet in een soort leegte waarbinnen men eenvoudig individuen en dingen zou kunnen plaatsen. We leven niet in een leegte die zich met verschillende kleuren zou tooien. We leven binnen een verzameling relaties, die tot elkaar onherleidbare en absoluut incongruente plaatsingen omschrijven.

Natuurlijk zouden we kunnen proberen deze verschillende plaatsingen te beschrijven door de verzameling relaties te zoeken waardoor men deze plaatsing kan omschrijven. Bijvoorbeeld door de verzameling relaties te beschrijven die de plaatsingen van door- en voorbijgang afbakenen, zoals straten of treinen (een trein is een zeer speciale bundel relaties, want hij is iets waar men doorheen kan lopen, waarmee men van de ene plek naar een andere kan gaan, en iets wat zelf voorbij komt). We zouden met behulp van de bundel definiërende relaties de locaties van voorlopige rust kunnen beschrijven, zoals cafés, bioskopen, stranden. We zouden ook, met behulp van het netwerk van de relaties ervan, de locaties van gesloten of halfgesloten rust kunnen bepalen, zoals het huis, de kamer, het bed enzo-

voort... Maar wat mij interesseert, zijn van al deze locaties die welke de bijzondere eigenschap hebben in relatie te staan met alle andere locaties, maar zodanig dat ze de door deze aangeduide, gespiegelde of weerkaatste verzameling relaties opschorten, neutraliseren of omkeren. Van zulke ruimten, die met alle anderen in verbinding staan en toch met alle overige locaties in tegenspraak zijn, bestaan twee grote typen.

In de eerste plaats de utopieën. De utopieën zijn de locaties waarmee geen werkelijke plek overeenkomt: het zijn locaties die tot de werkelijke ruimte van de Maatschappij in een verhouding van directe of omgekeerde analogie staan. Het is de volmaakte maatschappij of keerzijde van de maatschappij: in ieder geval zijn deze utopieën wezenlijk onwerkelijke ruimten.

Er zijn eveneens – en dit waarschijnlijk in elke cultuur en beschaving – werkelijke plekken, die tegelijk met de instelling van de maatschappij zijn ontworpen en die een soort tegenlocaties vormen, een soort gerealiseerde utopieën, waarin de werkelijke locaties, alle overige werkelijke locaties die men in de cultuur kan tegenkomen, zowel betwist als omgekeerd worden, een soort plekken buiten alle plekken, ofschoon ze wel degelijk gelocaliseerd kunnen worden. Deze plekken wil ik, omdat ze volstrekt verschillen van alle andere plekken, die ze spiegelen en waarover ze spreken, in tegenstelling tot de utopieën, de heterotopieën noemen. En ik meen dat er tussen de utopieën en deze volstrekt andere locaties, de heterotopieën, een soort meng- of tussenervaring bestaat: de spiegel. De spiegel is namelijk een utopie, in zoverre dat het een plek is zonder plek. In de spiegel zie ik me waar ik niet ben: in een onwerkelijke ruimte, die zich virtueel achter de oppervlakte ontvouwt; ik ben daar, waar ik niet ben, een soort schaduw, die mij mijzelf te zien geeft, die mij mijzelf laat aanschouwen, waar ik afwezig ben: utopie van de spiegel. Maar de

spiegel is tevens een heterotopie, voorzover hij werkelijk bestaat en een soort terugslag heeft op de plaats die ik inneem; vanuit de spiegel ontdek ik, dat ik op de plaats waar ik ben, afwezig ben, omdat ik mij daar zie; vanuit deze blik, die zich als het ware op mij richt, en vanuit de diepte van deze virtuele ruimte achter het glas keer ik tot mezelf terug en begin ik mijn ogen weer op mijzelf te richten en mij opnieuw te constitueren waar ik ben. De spiegel functioneert als een heterotopie in die zin dat hij de plaats die ik inneem, terwijl ik mijzelf in het glas zie, volstrekt werkelijk maakt en met de gehele ruimte eromheen verbindt, en tegelijk volstrekt onwerkelijk, omdat die plaats slechts door het virtuele punt dat ginds ligt, is waar te nemen.

Hoe zouden we nu die heterotopieën in strikte zin kunnen beschrijven, welke betekenis hebben zij? We kunnen ons indenken dat er, ik zeg geen wetenschap, want dat woord wordt vandaag al te veel misbruikt, maar een systematische beschrijving zou kunnen worden ondernomen, die tot doel zou hebben de studie, de analyse, de beschrijving, de 'lectuur' (zoals men thans graag zegt) van deze verschillende ruimten, deze andere plekken in een bepaalde maatschappij, die als het ware een tegelijk mythische en reële bestrijding vormen van de ruimte waarin wij leven. Deze beschrijving zouden we *heterotopologie* kunnen noemen.

Een eerste regel is, dat er waarschijnlijk geen cultuur ter wereld is die geen heterotopieën opricht. Het gaat hier om een constante in elke menselijke groep. Wel is het duidelijk dat de heterotopieën zeer uiteenlopende vormen aannemen, en wellicht is er geen enkele vorm van heterotopie te vinden die volstrekt universeel is. In elk geval kan men ze in twee grote groepen indelen.

In de zogenaamde primitieve maatschappijen bestaat een vorm van heterotopieën, die ik de crisisheterotopieën zou willen noemen; dat wil zeggen, er zijn bevoor-

rechte, of gewijde of verboden plaatsen die voorbehouden zijn aan individuen die zich in relatie tot de maatschappij en te midden van de menselijke omgeving waarin zij leven, in een crisistoestand bevinden: adolescenten, menstruerende vrouwen, barende vrouwen, bejaarden enzovoort.

In onze maatschappij verdwijnen nog voortdurend deze crisisheterotopieën, hoewel men er nog overblijfselen van vindt. Zo hebben het negentiende-eeuwse college of de militaire dienst voor de jongens in een bepaald opzicht zo'n rol gespeeld, omdat de eerste uitingen van de mannelijke seksualiteit 'ergens anders' dan in het gezin behoren plaats te vinden. Voor de meisjes bestond er tot in het midden van de twintigste eeuw de traditie van de 'huwelijksreis', een heel oud thema. De ontmoeting van het meisje mocht 'nergens' plaatsvinden – en op dat moment vormde de trein of het hotel van de huwelijksreis juist dit nergens: heterotopie zonder geografische merktekens.

Maar deze crisisheterotopieën verdwijnen tegenwoordig en ze worden, geloof ik, afgelost door wat je afwijkingsheterotopieën zou kunnen noemen. Daarin plaatst men individuen wier gedrag afwijkt van het gemiddelde of de vereiste norm. Dat zijn de rusthuizen, de psychiatrische klinieken; daartoe behoren natuurlijk ook de gevangenis en de bejaardentehuizen moet men er ook toe rekenen, die op de grens tussen crisisheterotopie en afwijkingsheterotopie liggen; want de ouderdom is een crisis, maar ook een afwijking, omdat in onze samenleving, waar de vrije tijd regel is, het niets-om-handen-hebben een soort afwijking is.

De tweede regel van de beschrijving van de heterotopieën is, dat een maatschappij in de loop van haar geschiedenis een nog bestaande heterotopie anders kan laten functioneren; elke heterotopie bezit immers in de maatschappij een welomschre-

ven functioneringswijze, en dezelfde heterotopie kan al naar gelang van de synchronie van de cultuur waarin zij zich bevindt, zus of zo functioneren.

Als voorbeeld neem ik de merkwaardige heterotopie van het kerkhof. Het kerkhof is in verhouding tot de gewone culturele plekken stellig een andere plek; niettemin is het een ruimte die met het totaal van de locaties van de stad of de maatschappij of het dorp is verbonden, enzovoort, daar elk individu, elk gezin verwanten heeft op het kerkhof. In de westerse cultuur heeft het kerkhof praktisch altijd bestaan. Maar het heeft belangrijke veranderingen ondergaan. Tot aan het eind van de achttiende eeuw bevond het kerkhof zich in het hart van de stad, naast de kerk. Daar bestond een hele hiërarchie van mogelijke graven. Je had er de knekelhuizen waarin de kadavers iedere vorm van identiteit verloren; er waren enkele individuele graven; en dan waren er in de kerk grafmonumenten, die zelf weer in twee typen uiteenvielen: ofwel simpelweg grafzerken met inscriptie dan wel praalgraven met standbeelden enzovoort. Dit kerkhof, dat in de gewijde ruimte van de kerk was ondergebracht, heeft in de moderne beschavingen een geheel ander aanzien gekregen; uitgerekend in het tijdperk waarin de beschaving zoals men grofweg zegt, 'atheïstisch' is geworden, heeft de westerse cultuur de dodencultus ingeluid.

In de grond van de zaak lag het voor de hand, dat men in de tijd dat men daadwerkelijk aan de verrijzenis van de lichamen en aan de onsterfelijkheid van de ziel geloofde, aan het stoffelijk overschot geen bijzonder grote betekenis toeschreef. Vanaf de tijd echter dat men niet meer geheel zeker is dat men een ziel heeft en het lichaam zal verrijzen, moet men misschien veel meer aandacht schenken aan dit stoffelijk overschot, dat uiteindelijk het enige spoor van ons bestaan onder de mensen en te midden van de woorden is.

In ieder geval had sinds de negentiende eeuw iedereen recht op zijn eigen kist voor zijn eigen ontbinding; anderzijds is men pas sinds de negentiende eeuw begonnen de kerkhoven te verplaatsen naar de rand van de steden. Te zamen met deze individualisering van de dood en met de burgerlijke toeëigening van het kerkhof is de angst voor de dood als 'ziekte' ontstaan. Het zijn de doden, zo veronderstelt men, die op de levenden de ziekten overbrengen en het is de aanwezigheid, de nabijheid van de doden vlak naast de huizen, onmiddellijk naast de kerk, bijna midden op straat, die de dood zelf verbreidt. Dit grote thema van de door de besmetting der kerkhoven verbreide ziekte was tot aan het einde van de achttiende eeuw bijzonder hardnekkig; en pas in de loop van de negentiende eeuw is men overgegaan tot de verplaatsing van de kerkhoven naar de voorsteden. Sindsdien vormen de kerkhoven niet meer de gewijde en onsterfelijke lucht van de stad, maar de 'andere stad', waar elk gezin zijn zwarte verblijfplaats bezit.

Derde regel. De heterotopie bezit het vermogen op één werkelijke plek meerdere ruimten, meerdere locaties samen te brengen die op zich onverenigbaar zijn. Zo laat het theater op de rechthoek van het toneel een hele reeks van aan elkaar vreemde plekken op elkaar volgen; zo is de bioscoop een hoogst merkwaardige rechthoekige zaal, in de diepte waarvan men op een tweedimensionaal scherm een driedimensionale ruimte ziet geprojecteerd. Maar wellicht is het oudste voorbeeld van deze heterotopieën in de vorm van tegenstrijdige locaties de tuin. We mogen niet vergeten dat de tuin, een verbazingwekkende schepping die thans duizenden jaren oud is, in het Oosten zeer diepe en als het ware elkaar overlappende betekenissen had. De traditionele tuin van de Persen was een gewijde ruimte, die in haar rechthoek vier delen moest verbinden, die de vier delen van de

wereld representeerden, met een nog gewijder ruimte in het midden die als het ware de navel van de wereld vormde (daar bevonden zich het bassin en de fontein); en de gehele vegetatie van de tuin moest over deze ruimte, deze microkosmos worden verdeeld. De tapijten waren oorspronkelijk reproducties van tuinen: de tuin is een tapijt, waarop de gehele wereld haar symbolische volmaaktheid bereikt, en het tapijt is zo iets als een in de ruimte verplaatsbare tuin. De tuin is het kleinste stukje grond van de wereld en vervolgens is hij de totaliteit van de wereld. De tuin is sinds de grijze Oudheid een soort gelukkige en universaliserende heterotopie (vandaar onze dieren-tuin).

Vierde regel. De heterotopieën zijn zeer vaak met tijduitsnedes verbonden, dat wil zeggen, met iets wat men symmetrischerwijze heterochronieën zou kunnen noemen. De heterotopie functioneert pas ten volle, wanneer de mensen volledig breken met hun traditionele tijd. We zien daaraan dat het kerkhof een bij uitstek heterotopische plek is; want het begint met deze merkwaardige heterochronie die voor het individu het verlies van het leven betekent en met die quasi-eeuwigheid waarin het niet ophoudt zich te ontbinden en uit te wissen.

Algemeen gesproken zijn heterotopie en heterochronie in een maatschappij als de onze tamelijk complex georganiseerd. Ten eerste zijn er heterotopieën van de zich tot in het oneindige accumulerende tijd, bijvoorbeeld de musea of de bibliotheken. Musea en bibliotheken zijn heterotopieën waarin de tijd zich onafgebroken op de top van zichzelf opstapelt, terwijl in de zeventiende en ook nog aan het einde van de achttiende eeuw de musea en bibliotheken de uitdrukking waren van een individuele keuze. De idee alles te verzamelen, de idee een soort allesomvattend archief bijeen te brengen, de wil op een plek alle tijden, alle

tijdperken, alle vormen, alle smaken op te bergen, de idee een plek van alle tijden op te richten, die zelf buiten de tijd ligt en waarop de tand des tijds geen vat heeft, het project om zo een voortdurende en onbegrensde opeenhoping te organiseren van de tijd op een plek die zelf niet aan verandering onderhevig zou zijn – dit idee daarentegen maakt deel uit van onze moderniteit. Het museum en de bibliotheek zijn heterotopieën die kenmerkend zijn voor de westerse cultuur van de negentiende eeuw.

Tegenover deze heterotopieën, die met de opeenhoping van de tijd zijn verbonden, staan heterotopieën die daarentegen met het vluchtigste, het tijdelijkste, met het meest broze van de tijd verbonden zijn, en wel op de wijze van het feest. Dat zijn niet langer eeuwige, maar volstrekt chronische heterotopieën. De jaarmarkten bijvoorbeeld, die wonderbaarlijk lege locaties aan de rand van de steden, die een- of tweemaal per jaar met barakken, kramen, de meest uiteenlopende voorwerpen, worstelaars, slangenvrouwen, waarzegsters enzovoort worden bevolkt. Zeer onlangs heeft men nog een nieuwe chronische heterotopie uitgevonden: de vakantiedorpen, deze Polynesische dorpen, die de bewoners van de steden drie weekjes een oorspronkelijke en eeuwige naaktheid bieden. Voorzover daarin twee heterotopieën samengaan, namelijk die van het feest en die van de eeuwigheid van de zich opstapelende tijd, zijn de strotuhtten van de Djerba in zekere zin verwanten van de bibliotheken en de musea; want door in het Polynesische leven onder te duiken, heft men de tijd op: maar evenzo vindt daar de tijd zich terug en keert de gehele geschiedenis van de mensheid terug naar haar bron als een soort groot onmiddellijk weten.

Vijfde regel. De heterotopieën veronderstellen steeds een systeem van opening en sluiting, dat ze tegelijk afzondert en doordringbaar maakt. In het algemeen is

een heterotopische locatie niet zonder meer toegankelijk. Ofwel wordt men er onder dwang binnengebracht, hetgeen het geval is met de kazerne of met de gevangenis, ofwel moet men zich onderwerpen aan rituelen en reinigingen. Men kan er slechts met een bepaalde toestemming en met de voltrekking van bepaald aantal gebaren binnentreden. Overigens bestaan er zelfs heterotopieën die geheel aan reinigingshandelingen zijn gewijd, zoals bijvoorbeeld de half religieuze, half hygiënische reiniging van de Islamitische Hammam of de naar het schijnt zuiver hygiënische reiniging in de Scandinavische sauna's. Er zijn echter ook heterotopieën die er geheel als opening uitzien, maar waarachter meestal vreemde uitsluitingen schuilgaan. Iedereen kan deze heterotopische locaties betreden, maar dat is in werkelijkheid slechts een illusie: men denkt er binnen te treden, maar met de intrrede is men uitgesloten. Ik denk bijvoorbeeld aan de befaamde rustkamers in de grote boerderijen in Brazilië en in het algemeen in Zuid-Amerika. De deur geeft geen toegang tot de centrale kamer waar het gezin woont. Iedere voorbijganger, iedere reiziger mag deze deur openen, de kamer binnengaan en daarin een nacht slapen. De ligging van deze kamers was zodanig dat degeene die er de nacht doorbracht, nooit toegang had tot de kern waar het gezin leefde. Zo'n gast was geen genodigde, maar slechts een voorbijganger. Dit type heterotopie, dat in onze beschavingen praktisch is verdwenen, is misschien nog herkenbaar in de befaamde kamers van de Amerikaanse motels, waar men met zijn wagen en zijn vriendin naar binnen rijdt en waar de illegale seksualiteit zowel onderdak vindt als aan het oog onttrokken is: ze wordt buiten gehouden, zonder dat men haar aan de deur laat staan.

De laatste karaktertrek van de heterotopieën bestaat tenslotte hierin, dat zij tegenover de overige ruimte een functie hebben. Deze beweegt zich tussen twee uitersten.

Ofwel is het hun taak een illusoire ruimte te scheppen die de gehele werkelijke ruimte, alle locaties waarover het menselijke leven is versnipperd, als nog illusoirder aan de kaak stelt. Misschien was dat wel de rol die gedurende lange tijd de befaamde bordelen hebben gespeeld; die we nu moeten missen. Ofwel scheppen ze een andere ruimte, een andere werkelijke ruimte, die even volmaakt, even akelig precies, even zorgvuldig ingedeeld is als de onze slecht geordend, slecht opgebouwd en verward is. Dat is dus geen heterotopie van illusie, maar van compensatie, en ik vraag me af, of niet bepaalde koloniën een beetje zo gefunctioneerd hebben.

In bepaalde gevallen hebben zij op het niveau van organisatie van de ruimte van de aarde als geheel de rol van heterotopie gespeeld. Ik denk bijvoorbeeld op het moment van de eerste kolonisatiegolf in de zeventiende eeuw aan die puriteinse gemeenschappen die de Engelsen in Amerika stichtten en die andere volstrekt volmaakte plekken waren.

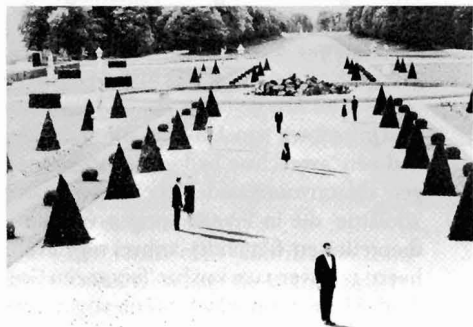
Ik denk eveneens aan de buitengewone jezuïtenkoloniën die in Zuid-Amerika zijn gesticht: wonderlijke, tot in de puntjes geregelde koloniën, waarin de menselijke volmaaktheid daadwerkelijk was bereikt. De jezuïten hadden in Paraguay koloniën gesticht waarin het bestaan tot op de millimeter was geregeld. Het dorp was volgens een strikte ordening ingedeeld rond een rechthoekig plein, aan de achterzijde waarvan de kerk stond; aan één zijde lag het college, aan de andere het kerkhof, en tegenover de kerk begon een straat die een andere in een rechte hoek kruiste. De gezinnen hadden elk hun kleine hut langs deze beide assen, en zo werd het teken van Christus nauwkeurig gereproduceerd. Het christendom zette eveneens zijn fundamentele stempel op de ruimte en de geografie van de Amerikaanse wereld.

Het dagelijkse leven der individuen

werd er niet met de fluit geregeld, maar met de klok. Het ontwaken was voor allen op hetzelfde uur vastgesteld; de arbeid begon voor allen op hetzelfde uur; de maaltijden waren om 12 en 5 uur 's middags; dan legde men zich ter ruste, en om middernacht was er wat men de huwelijkswake noemde, dat wil zeggen dat wanneer de klok van het klooster weerklonk, ieder zijn plicht vervulde.

Bordelen en koloniën vormen twee uiterste typen van de heterotopie, en wanneer men bedenkt dat het schip een drijvend stuk ruimte is, een plek zonder plek, dat op zichzelf leeft, dat in zichzelf gesloten is en tegelijkertijd overgeleverd is aan de oneindigheid van de zee en dat, van haven tot haven, van bemanning tot bemanning, van bordeel tot bordeel, tot in de koloniën gaat zoeken wat zij aan het kostbaarste in hun tuinen herbergen, dan begrijpt men waarom het schip voor onze beschaving sedert de zestiende eeuw tot in onze dagen niet alleen het belangrijkste middel van de economische ontwikkeling is geweest (daarover spreek ik hier nu niet), maar ook het grootste arsenaal aan verbeelding. Het vaartuig, dat is de heterotopie bij uitstek. In de beschavingen zonder schip verdorren de dromen, neemt de spionage de plaats in van het avontuur en de politie die van de vrijbuiters.

Dit is de tekst van een lezing die Michel Foucault op 14 maart 1967 in Parijs heeft uitgesproken, maar die tot kort voor zijn dood ongepubliceerd bleef. Een vertaling in het Duits verscheen bij gelegenheid van een tentoonstelling in 1984 te Berlijn, die de titel droeg: *Idee, proces, uitkomst*. De Franse tekst die aan deze vertaling ten grondslag ligt, 'Des espaces autres', verscheen in het tijdschrift *Architecture – Mouvement – Continuité*, oktober 1984, pp. 46-49. Vertaling Heidi de Mare, met dank aan Henk Hoeks.

L'ANNÉE DERNIÈRE À MARIENBAD